

Utvikling av samlingen ved Christiania Kathedralskoles Bibliothek 2014–2019

Rapport til stiftelsesstyret sept. 2019 v/ Ernst Bjerke

Forholdene etter Krigen

Som avsluttet samling er Oslo katedralskoles historiske bibliotek en særlig verdifull kilde til studiet av litterære og vitenskapelige interesser i hovedstaden på 1700- og 1800-tallet. Som sådan er det også et meget godt bevart kulturminne av nasjonal betydning. Katedralskolens bibliotek var gjennom mer enn hundre år den viktigste offentlige boksamlingen i Christiania, og forble i bruk som aktivt skole- og forskningsbibliotek helt frem til 1930-tallet. Under krigen ble bibliotekrommene evakuert og samlingen lagret på loftet hos Deichmanske på Hammersborg. Da freden kom, oppstod samtidig spørsmål om hvorvidt biblioteket skulle hentes tilbake eller overføres til Universitetsbiblioteket. Overbibliotekar Wilhelm Munthe anbefalte at samlingen fremdeles skulle bevares ved skolen, og bøkene ble igjen stilt opp i hyllene, men biblioteket kom aldri igjen i daglig drift. Forskere og andre interesserte kunne fra tid til annen få tilgang til samlingen, men for det meste stod den utilgjengelig og innelåst. Elever fra etterkrigstiden forteller at de knapt hørte om den.

Forholdene bedret seg på bibliotekar Asbjørn Nielsens tid (1973–2012), men da jeg kom til skolen i 2014, hadde lite eller intet skjedd med samlingen på flere tiår. I 1982 ble samlingen flyttet fra lokalene i tredje etasje til det som i dag er kjellermagasin I-III (senere utvidet med Magasin IV). Ved denne anledningen ble deler av det gamle interiøret gjenoppført i Magasin II, men for øvrig ble bøkene plassert på nye stålhuller. Gjennom hele 1980- og 1990-tallet pågikk et omfattende arbeid med ordning, oppstilling og katalogisering av samlingen, men innholdet forble i alt vesentlig uendret. Det gamle biblioteket ble regnet som en avsluttet samling, som en nedarvet og avgrenset enhet. Det fantes hverken midler eller kapasitet til å formidle samlingen utad, eller til å ta imot et større publikum.

Gjenreisning av institusjonen

Som følge av den nye leieavtalen med fylkeskommunen så Stiftelsen Oslo katedralskole seg i 2014 i stand til å gjenreise det gamle biblioteket som egen institusjon under sitt historiske navn: Christiania Kathedralskoles Bibliothek. Det ble ansatt en samlingsforvalter i hel stilling, og lokalene ble pusset opp og ombygget. Ansvaret for samlingen hadde tidligere ligget til skolebibliotekaren, som måtte fordele sin tid mellom elevbiblioteket og den historiske samlingen. Det ble trukket ventilasjonskanaler inn i Magasin II og brannslukningsanlegget ble utvidet til også å omfatte Magasin I, der det også ble oppført et galleri i stål og glass. Kjellergangen, som tidligere delte bibliotekarealet i to, ble bygget om, slik at biblioteket fikk sammenhengende og åpne publikumslokaler. Dette nye arealet ble satt av til utstilling, ikke minst av skolens gjenstandssamlinger. Samtidig ble lokalene i sin helhet malt, innredet med nytt møblement og ny belysning, og det ble lagt et nytt gulv av keramiske fliser i alle rom. Adgangen, som tidligere hadde vært via en trang vindeltrapp ned fra elevbiblioteket, ble flyttet til det nye trapperommet ned til aulaen, og den gamle, u hensiktsmessige vindeltrappen fjernet.

Katedralskolens bibliotek regnes som Norges eldste, etablert i 1663, og har i alle fall siden 1720 (i navnet, om ikke alltid i praksis) vært en offentlig tilgjengelig samling. Med bemanning og ombygde lokaler kunne biblioteket igjen ta opp funksjonen som aktivt forskningsbibliotek, men – med sine nye utstillingslokaler – kunne det samtidig fungere som bokmuseum. Ved det tidspunktet fantes ingen tilsvarende museer eller utstillinger i byen. Som bokmuseum kunne biblioteket i større omfang enn tidligere trekkes inn som ressurs i undervisningen, og samlingen kunne samtidig åpnes for et langt større publikum enn de enkeltforskere og spesielt inviterte grupper som tidligere bare fra tid til annen kunne få adgang til det som den gang var avlåste kjellermagasiner.

For at samlingen skal fungere som pedagogisk ressurs ved skolen, som offentlig tilgjengelig forskningsbibliotek og som bokmuseum, har det vært både ønskelig og nødvendig også å videreutvikle samlingene, altså å supplere det nedarvede biblioteket på flere områder. Bibliotekets funksjoner som forskningsbibliotek og museum er nedfelt i vedtektene, og nå forankret i medlemskap både i Consortium of European Research Libraries (CERL) og Norges Museumsforbund. Ett hovedanliggende har vært å tette åpenbare lakuner i samlingen, et annet å bygge opp nye spesialsamlinger med utgangspunkt i skolens egen historie. Endringene i samlingen de siste fem årene skyldes i første rekke innkjøp og gaver. Dessuten er viktige deler av samlingen restaurert, og samlingens økte tilgjengelighet har medført at det er gjort betydelige nye oppdagelser blant bøkene.

Restaurering og anskaffelser

De siste fem årene er et betydelig antall bøker blitt reparert, innbundet eller restaurert. Vi leverer fortløpende bøker til bokbinder. Utvelgelsen av disse bøkene følger prinsipper nedfelt i bibliotekets strategidokument. I tillegg er enkelte bøker og gjenstander blitt restaurert hos konservator. Det gjelder deler av den anatomiske modellsamlingen fra 1870-tallet, arkitekttegningene fra arkitektkonkurransen for den nye skolebygningen på 1890-tallet og ikke minst skolens gamle fanespyd, to forgylte ugler skåret i tre. Den eldste skriver seg fra rundt 1850, og ble på 30-tallet overlatt til elevsamfunnet som maskot. Noen sentrale dokumenter og kunstverk er dessuten blitt innrammet og opphengt. Det gjelder ikke minst skolens store kart over antikkens Roma fra 1859.

Biblioteket har de siste årene hatt en målrettet innkjøpspolitikk, som har gitt gode resultater på forholdsvis kort tid. Det er således bygget opp et eget alumnusbibliotek i rektorrommet, med (ofte signerte) førsteutgaver av skjønnlitterære forfattere og diktere som har vært elever ved skolen på 1900-tallet. Gitt rammene, er samlingen i det vesentlige komplett.

Blant de eldre elevene er det i første omgang Wergeland og Wessel som er blitt vektlagt ved innkjøp. Kjøpet av Cato Schiøtz' Wergeland-samling gav skolen et helt unikt grunnlag å bygge videre på. Samlingen var den gang den nest viktigste i privat eie, og på auksjonene etter antikvarbokhandler Bjørn Ringstrøm de siste årene, er Wergeland-samlingen blitt supplert med så godt som alt relevant materiale. Dermed hadde stiftelsen i praksis slått sammen den nest største og den tredje største Wergeland-samlingen utenfor den gamle universitetsbibliotekene. Dessuten er en og annen sentral Wergeland-bok, deriblant et par egenhendige dedikasjonseksemplarer og bøker som har tilhørt Wergeland selv, blitt lagt til samlingen gjennom kjøp i antikvariatene.

Også Wessel-samlingen begynner å bli så fullstendig som det i dag er mulig å gjøre den. På en auksjon i København erhvervet stiftelsen for noen år siden et egenhendig Wessel-brev. Slike dokumenter er uhyre sjeldne, og dette viste seg dessuten å ha betydelig litteraturhistorisk verdi. Brevet gjelder Wessels siste skuespill, *Anno 7603*, som aldri ble oppført i samtiden og som forfatteren senere fraskrev seg. Dette brevet, stilet til teaterdirektøren i København, viser at Wessel opprinnelig selv planla å få stykket oppført. Brevet spesifiserer endog hvilke skuespillere han ønsket seg i rollene.

Av Wessels *Samlede Skrifter* (1787) er det anskaffet to meget spesielle eksemplarer: ett innbundet nesten ubeskåret for den danske statsmannen og boksamleren Bolle Luxdorph, som selv var medlem av det Norske Selskab, ett i urørt stand, ubeskåret og uinnbundet, slik det i sin tid kom fra trykkeriet. Det er innkjøpt gode eksemplarer av Wessels tre skuespill, deriblant *Kjærlighed uden Strømper*, og av det uhyre sjeldne leilighetstrykket *Til Hr Jens Baggesen*, bare kjent i et fåtall eksemplarer. Legger vi så til hans to store dikt i Norske Selskabs *Poetiske Samlinger*, og et skrivepapirseksemplar av det humoristiske tidsskriftet *Votre serviteur otiosis*, alt i førsteutgaver, er samlingen så godt som komplett. *Votre serviteur* inneholder førstetrykkene av hans kjenteste historier, «Smeden og Bageren», «Herremanden», «Hundemordet» osv.

Av betydelige anskaffelser med tilknytning til tidligere elever vil jeg også nevne Christopher Hansteens magnetiske atlas fra 1819, det første store vitenskapelige verket i det selvstendige Norge og det første som i kartform beskriver jordens magnetfelt. Vi har også erhvervet Conrad Nicolai Schwachs *Thelemarkiske Optegnelser* fra 1852, et historisk-topografisk verk som kun eksisterer i to eksemplarer. Vårt er forfatterens eget, som han har ajourført, kommentert og i betydelig grad utvidet for hånd.

Et siste sentralt verk med direkte tilknytning til skolens historie er Christen Bangs Christiania-beskrivelse fra 1651, en av de første bøkene trykt i Norge. Det første norske trykkeriet ble opprettet nettopp i forbindelse med Katedralskolen, og med Bang som initiativtager. Boken inneholder den første trykte beskrivelsen av skolen, og er dedisert i skolens lærere. Eksemplaret har endatil tilhørt vår tidligere elev Johan Frederik Classen, grunnleggeren av Det classenske Fideikomiss. Ved sitt 200-årsjubileum i 2017, skjenket fideikomisset for øvrig skolen en av 1800-talls avstøpning av Johannes Wiedewelts Classen-byste fra 1790-tallet, nå oppstilt i Rektorrommet.

Enkelte viktige bøker er også erhvervet for å illustrere sentrale sider ved norsk bokhistorie, hjørnестener i en historisk boksamling. Jeg tenker da særlig på den første fullstendige Snorre-utgaven (1633), førstetrykket (*editio princeps*) av den yngre Edda (1665) og førsteutgaven av Olaus Magnus' historie om de nordiske folkene (1555). Til denne gruppen kunne man også regne Glastonbury-bibelen, et bibelhåndskrift på pergament fra første halvdel av 1200-tallet. Bibelen er av en type som ville vært umiddelbart gjenkjennelig for våre elever i middelalderen. Til utstilling i biblioteket er det også anskaffet en gruppe antifonalblader fra rundt år 1500, enkeltblader av rikt utsmykkede kirkelige korbøker, og som eksempel på tidlig boktrykk har stiftelsen erhvervet et enkeltblad av den såkalte Mainz Catholicon fra 1460, regnet som den siste boken Gutenberg selv trykte.

Inntil universitetet kom i drift på 1800-tallet, hadde skolen en rekke offentlige funksjoner utover skoledriften. Skolen drev byens offentlige boksamling, et bibliotek som inntil 1846 omfattet Deichmanske bibliotek som underavdeling, men også en offentlig botanisk hage, et

naturhistorisk museum og et historisk museum med myntkabinett, som stod åpne for publikum ukentlig. Gjenstandssamlingene ble siden overført til universitetet, som grunnlag for det nåværende Kulturhistorisk museum. Med utvidelsen av publikumsarealene, ble det mulig å gjenskape noe av inntrykket disse gamle samlingene må ha gitt. Noe fantes ennå i skuffer og skap. Blant annet oppdaget vi en samling på omkring 1000 egg, sanket i Finnmark og på Spitsbergen i 1850-årene. Noen gjenstander ble også kjøpt med utgangspunkt i gamle fortegnelser, for å illustrere bestemte gjenstandstyper.

Blant disse gjenstandene vil jeg gjerne trekke frem en primstav, som det fantes et tyvetall av i skolens gamle antikvitetsamling. Vår nye primstav er av en sjelden type fra Nord-Østerdalen, ca. 1610, med futharken brukt for å markere ukedagene; et meget sent eksempel på runene i levende bruk. Staven tilhører en gruppe på bare tre-fire bevarte av samme type. En annen gjenstandstype representert i den gamle samlingen var blankvåpen, og vi anskaffet derfor en hellebard fra ca. 1570, som i sin tid har gjort tjeneste i den gamle norske bondehæren. Vi er i gang med å rekonstruere kjernen i det gamle myntkabinettet, og har lagt til en samling antikke mynter med god proveniens. Dessuten kunne jeg nevne et norsk skriveskrin fra senrenessansen, en samling danske flintøkser fra yngre steinalder, en renessansestol og andre mindre gjenstander til utstillingen. Særlig interesse har en gruppe av de originale xylografiske trykkblokkene til Kittelsens og Werenskiolds klassiske illustrasjoner til folkeeventyrene. Blokkene har vært utlånt til Nasjonalmuseet, og benyttes bl. a. i forbindelse med en nært forestående Werenskiold-biografi.

Gaver

Til tross for disse viktige anskaffelsene, er det likevel gavene som har hatt størst betydning for utviklingen av samlingene de siste fem årene. Det er nå innrettet en egen gaveprotokoll, håndinnbundet og profesjonelt kalligrafert, der gaver til stiftelsen føres inn fortløpende. Fra de siste fem årene kan stiftelsen notere seg private gaver for til sammen et tosifret antall millioner, både i form av bøker og andre gjenstander.

I oktober 2015 skjenket Eilif Holte et eksemplar av Adam Lonitzers *Kreuterbuch*, håndkolorert, i utgaven fra 1593. Ettersom eksemplaret er gjennomannotert av en tidligere eier, har det også stor kulturhistorisk interesse.

Ved gavebrev av 9. februar 2016 skjenket Ruth Andersen skolen den såkalte Andersen-samlingen, apoteker Kjell-Erik Andersens farmasihistoriske boksamling på ca. 2500 bind. Denne kulturhistorisk verdifulle samlingen, som holdes særskilt oppstilt, spenner over syv århundrer. Med bøkene fulgte en sum til innredning av Abel-rommet, samt finansiering til utgivelse av boken *De lærdeste lægers urtegaard*. Boken er gjennomillustrert og gir med sine 500 sider en innføring ikke bare i samlingen selv, men i farmasiens og botanikkens bokhistorie. Andersen-samlingen har gjort biblioteket til en i norsk sammenheng viktig ressurs for studiet av farmasiens og botanikkens historie, og er for tiden blant våre mest etterspurte samlinger. Den er benyttet av en rekke forskere, og har ikke minst levert materiale til en hel masteroppgave i kulturhistorie.

Ved gavebrev av 14. oktober 2016 skjenket Martin Schøyen Christiania sin verdifulle samling av 29 meteoritter, samt en samling bestående av 125 norske og insulære vikingtidsfunn i jern, bronse og gull: sverd og spyd, økser, sigder, kniver, hestebisler, en øse, en stekepanne og en

stor samling smykker. Vikingtidssamlingen er den viktigste utenfor forvaltningsmuseene, og er allerede brukt av flere forskere. Materiale fra samlingen er for eksempel benyttet i et doktorgradsprosjekt ved NTNU og i en nyutkommet bok om kristningen av Norge, utgitt av professor Egil Mikkelsen. Den har også fått stor oppmerksomhet og mediedekning lokalt i Oppdal kommune, der mange av gjenstandene er funnet.

Den 15. mai 2019 skjenket Martin Schøyen to athenske tetradrachmer i sølv, begge fra 400-tallet f. Kr. Myntene bærer den klassiske avbildningen av Athenes ugle som visdomssymbol, slik det også går igjen ved skolen.

Den 6. juni 2019 skjenket Anne Marie og Kjell Ulrichsen skolen sin Wergeland-samling. Samlingen, som siden 1930-tallet er bygget opp av høyesterettsadvokat Jonas Skougaard, skipsreder Per F. Meyer og Kjell Ulrichsen, regnes som den største og mest verdifulle samlingen av Henrik Wergelands skrifter i Norge noensinne. Lagt til skolens allerede meget betydningsfulle Wergeland-samling, utgjør den nå landets uten tvil viktigste samling av Wergelands skrifter i samtidige utgaver. Det finnes store Wergeland-samlinger ved Nasjonalbiblioteket og Gunnerusbiblioteket, men skolens samling har en bibliofil og bokhistorisk betydning som de andre mangler. I skolens samling finnes så godt som alle Wergelands utgivelser i alle kjente varianter, som regel i opprinnelig stand, samt over femti eksemplarer med egenhendig hilsen fra forfatteren. Samlingen gir altså en helt unik mulighet til å studere Wergelands litterære produksjon slik den først møtte publikum, og, gjennom dedikasjonene, forfatterens litterære nettverk. Noen av bøkene har stor litteraturhistorisk verdi, f. eks. i form av Wergelands egne rettelser, andre har verdi av en mer sentimental karakter, som en bok Wergeland skjenket søsteren Camilla Collett fire dager før sin død. I tillegg finnes et titall trykksaker som etter alt å dømme er unike, altså ikke kjent i andre eksemplarer, og noen brev og manuskripter.

Den 19. juni 2019 skjenket Martin Schøyen skolen sin samling av Henrik Wergeland-manuskripter. Samlingen omfatter seks egenhendige dikt, en undertegnet vekselobligasjon, samt 4 sider av manuskriptet til *Hasselnødder*, noe av det siste Wergeland skrev.

Anne Marie og Kjell Ulrichsen har i høst bestemt seg for også å skjenke skolen ytterligere tre separate boksamlinger, som ennå ikke er kommet i hus. Det dreier seg om komplette rekker av Welhavens og Camilla Colletts forfatterskap, som pendants til Wergeland-samlingen, men av større betydning er Ulrichsens Asbjørnsen-samling. Denne samlingen, som vi i likhet med de andre to ventes levert i løpet av høsten, går for å være landets største og viktigste. Her finnes vår tidligere elev Peter Christen Asbjørnsens produksjon i sin helhet, ofte i dedikasjonseksemplarer. Vi finner alt fra de første eventyrutgavene fra 1840-tallet, men også alle senere utgaver og oversettelser. Samlingen dokumenterer således ikke bare Asbjørnsens eget vitenskapelige, litterære og folkløriske forfatterskap, men også Folkeeventyrenes utgivelses- og kulturhistorie gjennom de første hundre årene, både her og i utlandet.

Oppdagelser i den gamle samlingen

Bøkene i den historiske samlingen er stort sett alle katalogisert. Men, det er én ting å ha tittelen notert i en katalog, en annen å kjenne den historiske, kulturhistoriske verdien av enkeltbøker i samlingen. Fra tid til annen er det derfor gjort bemerkelsesverdige funn på hyllen; bøker som alltid har stått her, men som ingen har kjent verdien av.

Siden 1820 har biblioteket eid et eksemplar av sin tidligere elev biskop Johan Ernst Gunnerus' *Flora norvegica*, den første norske floraen, trykt i Trondhjem i 1766. Eksemplaret er gjennomannotert med opplysninger om plantefunn, funnsteder og -tidspunkter, samt nærmere tohundre plantenavn på kvensk og i samiske dialekter. Ved nærmere undersøkelse viste eksemplaret seg å være forfatterens eget, som han bragte med seg på en ekspedisjon til Nordland og Finnmark i 1767. Dette eksemplaret har derfor stor vitenskapshistorisk betydning: Vi kan følge forfatteren fra prestegård til prestegård nordover og kikke ham over skulderen under ekspedisjonen. Det samiske navnematerialet er i seg selv unikt. Det gir et innblikk i en lite kjent del av samisk språk- og kulturhistorie på 1700-tallet. Flere forskere har vist stor interesse for dette materialet.

Biblioteket samarbeider med prosjektet Preserving The World's Rarest Books (PWRB) ved University of St. Andrews. Som følge av samarbeidet er det blitt identifisert en gruppe unike trykk i samlingen, som tidligere ikke var kjent. Det er tale om en samling reformasjonspamfletter av Melchior Hoffman, en av reformasjonstidens mest interessante skikkelser, trykt i hans eget trykkeri i Kiel i årene 1527–28. Av disse trykkene er to kjent i faksimile laget før originalene gikk tapt under krigen, ett er kjent fra samtidig omtale, men de øvrige representerer tidligere helt ukjente tekster av stor historisk interesse. Alle disse trykksakene er unike; det vil si at ingen andre eksemplarer er kjent i verden. Sammen utgjør denne lille samlingen derfor ikke bare en fullstendig samling av alle nå kjente trykk fra Kiel på 1500-tallet, men også samtlige kjente eksemplarer av dem. Trykkene er etter alt å dømme kommet til skolen med grev Christian Rantzaus gave i 1734.

Et lovende funn ble for øvrig gjort i samlingen for bare noen uker siden, da skolen hadde besøk av en gruppe forskere fra Oxford og Bristol. Det dreier seg om et samtidig manuskript av Thomas Heywoods engelske Ovid-oversettelse (1625), som kom til skolen i 1793. Det er for tidlig å si om manuskriptet er Heywoods eget, eller om det inneholder viktige tekstvarianter, men det vakte stor interesse og blir fulgt opp.

I restene etter skolens gamle naturhistoriske samlinger fantes nebbet av en sagrokke. Nærmere undersøkelser har vist at preparatet med all sannsynlighet stammer fra Carl Deichmanske private, naturhistoriske kabinett, der det ble registrert i katalogen fra 1790. Preparatet er antagelig bragt til landet fra Vestindia midt på 1700-tallet.

Ellers har Vinjeboka fått bekreftet sin status som en av samlingens viktigste numre. Den ble i 2016 innlemmet i UNESCOs liste over Norges dokumentarv, som ett av de viktigste håndskrevne dokumentene i norske biblioteker, arkiver og museer. Vinjeboka fra omkring år 1500 er Nordens eldste svartebok, og den eneste i sitt slag bevart fra katolsk tid.

Dagens status

I dag fungerer Christiania Kathedralskoles Bibliothek etter hensikten, med interessante samlinger i velfungerende lokaler. Samlingene er tilgjengelig daglig og mottar jevnlig besøk av forskere fra både inn- og utland. Biblioteket – og utstillingene – trekkes inn i undervisningen i flere fag ved skolen, og mange privatpersoner, grupper og foreninger er inntatt biblioteket som museum. Studentgrupper fra byens universiteter kommer jevnlig for å bli kjent med originalmaterialet i samlingen. Dessuten mottar biblioteket stadig henvendelser og spørsmål fra forskere og andre interesserte. Gjennom medlemskap og

deltagelse i forskjellige forskningsprosjekter, samarbeider biblioteket med en rekke andre institusjoner, biblioteker, museer og universiteter, i Norge og utlandet. Formidlingen av samlingen på Facebook og Instagram har også vært vellykket.

I samlingene ved Katedralskolen kan man finne bøker og tidsskrifter som ellers er vanskelig tilgjengelige; enkelte ting finnes ingen andre steder. De gamle samlingene utgjør i seg selv et unikt arkiv over byens litterære og vitenskapelige interesser i tidligere tider. Her står i dag de samme bøkene som var tilgjengelige for 200 eller 300 år siden og dokumenterer både hva det den gang var praktisk mulig å vite her i byen, og hvilken form denne kunnskapen hadde. I tillegg kommer skolens omfattende arkiv, tilbake til 1719, som dokumenterer skolevirksomheten og biblioteket, men også skolens historie som godseier og långiver. I alt nærmere 400 gårdsbruk hørte i sin tid til skolegodset. Arkivet har dessuten stor personalhistorisk og genealogisk verdi. I kraft av gavene og samlingene som er bygget opp de senere årene, er biblioteket blitt en viktig institusjon f. eks. for studiet av Wergelands forfatterskap, for studiet av Folkeventyrenes utgivelses- og resepsjonshistorie eller for studiet av plantebruk og farmasiens historie. Også vikingtidssamlingen har stort forskningsmessig potensial, særlig for studiet av insulært materiale i norsk kontekst og av Vangfeltet, som i liten grad er vitenskapelig utgravd, men der mange av gjenstandene er funnet. Samlet sett er Christiania Kathedralskoles Bibliothek en unik institusjon i norsk sammenheng: Et etter forholdene stort og komplett bevart 1700-tallsbibliotek, supplert med en rekke spesialsamlinger av stor kulturhistorisk og vitenskapelig betydning.